

INFORMATIEBULLETIN

Vriendenkring Museum Romeins Halder

Adres

Haanwijk 5B, 5271 VG
Sint-Michielsgestel

Openingstijden

Dinsdag: 11.00 -16.00
Zondag: 13.00 -15.30

Toegang

Kinderen t/m 12 jaar
gratis
13 jaar en ouder € 3,50

Groeps rondleiding op
afspraak € 50,00 (excl.
toegang p.p.)

Zie voor meer en voor
de [Museumwandeling](#):
www.romeinshalder.nl

In dit bulletin:

- Nieuws vanuit het museum p. 1
- De Collectie Van Gils p. 3
- Nieuwe expositie: Metaal p. 6
- Verder met Terra Sigillata p. 9

Nieuws vanuit het museum

Tijdens de Nationale Archeologiedagen op zondag 15 juni konden kinderen bij ons museum met kleine metaaldetectoren naar munten zoeken. Een bevriende verzamelaar had hiervoor belangeloos twintig Romeinse munten geschonken.

Wij vonden het toch wel iets te veel van het goede om die munten zomaar bij ons museum te begraven. Stel je voor dat ze niet teruggevonden zouden worden!

Hoe werd dat opgelost? Zie [Munten zoeken](#) op pagina 2.

Op 7 september deed ons museum weer mee met een stand op de manifestatie *Wonderbaarlijk Empel*, waarin ook aandacht was voor het Romeinse verleden van onze streken. Veel bezoekers weten nu waar Halder ligt en wat wij tonen van de sporen van de Romeinse beschaving in Brabant.

Wonderbaarlijk Empel: een Romeinse soldaat met een gedeeltelijke reconstructie van de Tempel van Empel op de achtergrond.

Munten zoeken bij ons museum, door Bert van Beek

Zoeken naar munten.

Eén van onze medewerkers kwam met de oplossing: we laten de kinderen naar moderne munten zoeken. En die werden weer geschonken door iemand die regelmatig met een detector loopt te zoeken. De eerste twintig kinderen die een munt vinden, krijgen in ons museum een Romeinse munt en de bijbehorende beschrijving daarvan in een bijzondere verpakking: een 3D-geprint doosje in de vorm van de Steen van Ruimel op schaal.

We dachten dat de rest van de kinderen daarna wel zou afdruipe, maar het zoeken naar de moderne munten vonden ze zo leuk dat we nog een aantal malen een nieuwe voorraad munten moesten begraven, natuurlijk wel steeds buiten het zicht van de kinderen.

De Collectie Van Gils door Bert van Beek

Inleiding

In juni 2024 kreeg ons museum een mailtje dat begon met “Ik heb een vraag in verband met een erfenis . . .” En omdat mijn naam daarin ook genoemd werd, heb ik het eerste gesprek gevoerd met leden van de familie van Gils. Of wij eventueel belangstelling zouden hebben om de verzameling van hun oom Harrie van Gils te willen ontvangen. De familie dacht aan ons museum omdat Harrie een goede vriend was van onze oud-conservator Bart van den Hurk. Ze hadden samen in dezelfde klas op de middelbare school gezeten en hadden daarna beiden klassieke talen gestudeerd in Nijmegen. En ze woonden daarna beiden jarenlang in Tilburg.

Interessante verzameling?

Natuurlijk waren wij geïnteresseerd, maar we wilden wel graag eerst de verzameling zien. Dat gebeurde in juli 2024 in ons museum en toen heb ik in ongeveer een half uur door de albums zitten bladeren waarin de collectie was opgeborgen. Ik heb me toen vooral gericht op de Romeinse munten, die er interessant genoeg uitzagen, met ook een aantal mooie exemplaren. En gelukkig waren deze niet van topkwaliteit.

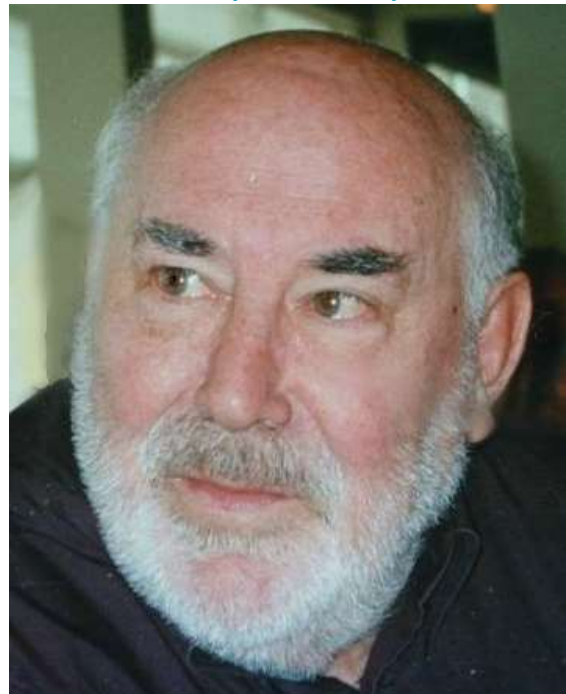
Dat klinkt misschien vreemd, maar ik dacht toen aan twee dingen: een verzameling van topkwaliteit is veel geld waard en dat is een probleem voor ons museum, maar ook voor de erfgenamen.

Voor de erfgenamen: want willen ze die collectie dan nog wel aan ons schenken? En voor het museum: hoe kunnen wij zo'n kostbare verzameling veilig beheren en exposeren? En hoe moeten we dan alles verzekeren? Maar dat speelde hier dus gelukkig niet. Vooral niet omdat er geen gouden munten in de collectie zaten. Het klikte met de familie, dus besloten we verder te praten en een nieuwe afspraak werd gemaakt. Uiteindelijk waren in de loop van 2025 de familie Van Gils en het museum eruit: de collectie werd geschonken aan het museum om daar in delen te worden geëxposeerd.

Daarna kreeg ik de albums met de munten en ook zo'n vijftien mappen met aantekeningen en de administratie in handen. Zo kwamen we meer te weten over

de collectie en ook over de persoon Harrie van Gils.

Harrie van Gils (1932-2024)

Hij verzamelde eerst vooral boeken en begon pas later Romeinse en Griekse munten te verzamelen. Daarbij ging het hem vooral om de verhalen die erachter zaten. Elke antieke munt die hij kocht, bood de kans om te lezen over een keizer, een godheid of symbool. Van de meeste munten maakte hij ook een tekening. Munten waren voor hem studiemateriaal. Als leraar klassieke talen en Nederlands kon Harrie deze verhalen volop delen. Hij werkte jarenlang bij het Theresialyceum in Tilburg. Uit zijn aankopen leerde ik hem ook als verzamelaar kennen.

Waarom zijn verzamelaars belangrijk voor musea?

Simpel gezegd: musea zijn voortgekomen uit collecties van particuliere verzamelaars, ook ons museum. Als Broeder Celestinus zich niet persoonlijk voor de Romeinse vondsten in Halder was gaan interesseren, was ons museum er nooit gekomen. En als Pieter van den Heuvel niet een deel van zijn muntenverzameling in ons museum onderbracht, waren wij als museum een stuk minder interessant geweest. En daarnaast schonk Pieter het metaal dat hij met zijn detector vond, ook aan ons museum. Ook de Collectie Van Gils zal ons museum een nieuwe impuls geven, vooral omdat de munten hierin meestal van betere kwaliteit zijn dan de munten die in Halder zijn gevonden.

Twee mooie munten

Hier twee willekeurig gekozen mooie munten uit de Collectie van Gils, een zilveren denarius op naam van keizer Hadrianus (117-138) en een zilveren antoninianus op naam van keizerin Otacilia.

Denarius op naam van keizer Hadrianus, geslagen te Rome in 118, diameter 18 mm, dus iets kleiner dan een 10 eurocent.

Hadrianus regeerde van 117 tot 138. Hij was veel op reis en bezocht in 122 Forum Hadriani, gelegen bij het huidige Voorburg.¹

¹ Buijtenorp, T. (2017), *Het jaar 117*, Utrecht, 214.

Antoninianus, geslagen te Rome in 247, diameter 23 mm, iets groter dan een 20 eurocent.

Zij was de vrouw van keizer Philippus I Arabs (244-249) en de moeder van medekeizer Philippus II (247-249).

Soorten verzamelaars

Globaal zijn verzamelaars in twee groepen te verdelen: mensen die vooral het mooiste van het mooiste willen hebben en mensen die munten louter zien als gebruiksvoorwerpen die dus ook slijtage door dat gebruik mogen tonen. In de praktijk ligt het natuurlijk ingewikkelder. Het leven van een munt kent namelijk drie fasen:

- de productie,
- als geld in de omloop,
- uit de omloop genomen.

De productie:

Munten werden (en worden nog steeds) in onze streken uit een rond plaatje metaal geslagen tussen twee stempels. Daarbij kan van alles misgaan: de plaatjes zijn niet mooi rond of er zitten slechte plekken in, de stempels zijn versleten of de stempels hebben het plaatje maar gedeeltelijk geraakt. Dit betekent dat een volmaakt geslagen munt een zeldzaamheid is, vooral vroeger toen de techniek nog niet zo ver ontwikkeld was en munten nog met een hamer met de hand werden geslagen.

Mensen die dus het mooiste van het mooiste willen hebben (dat was Harrie niet), zoeken als verzamelaar van oude munten naar een speld in een hooiberg en zullen dus hoge bedragen moeten betalen voor volmaakt geslagen munten.

Zilveren denarius op naam van Marcus Aurelius, geslagen te Rome in 145, diameter 18 mm.

Als verzamelaar had Harrie van Gils geen enkel probleem met deze denarius en nam hem dus graag in zijn verzameling op, ondanks dat het muntplaatje door de klap met de hamer uitscheurde en dat het stempel niet midden op het muntplaatje stond, waardoor aan de onderkant de parelrand rond de tekst niet op de munt is gekomen. Maar het centrum, met de kop van de jonge Marcus Aurelius, is gelukkig wel mooi en je ziet zelfs zijn beginnende baard. Maar dit exemplaar behoort dus niet tot de kostbare munten.

De omloop:

Soms zijn munten zo gesleten in de omloop dat veel details zijn weggesleten. Een voorbeeld hiervan is de onderstaande munt uit de Collectie Van Gils.

Zilveren denarius op naam van keizer Nero, geslagen te Rome in 64-65, diameter 17 mm.

Deze munt van Nero heeft productiefouten, maar hij is ook enorm gesleten. Dit heeft men door bijnijden en polijsten van de kop van de keizer proberen bij te werken. Dat is vooral in het haar, de wangen en in de hals duidelijk te zien. Veel verzamelaars willen zo'n munt niet in hun verzameling opnemen omdat er onnatuurlijke veranderingen op zijn aangebracht. Harrie wel, want het ging hem toch vooral om het verhaal over Nero dat hierachter zat. De handelaar had netjes gemeld dat de munt bijgewerkt was en daardoor heeft hij er niet veel voor betaald. Om dat verhaal zichtbaar te maken, heeft Harrie ook een portret van Seneca getekend, de adviseur van de jonge Nero. Later keerde Seneca zich af van Nero toen deze zich steeds vreemder ging gedragen. Tenslotte werd Seneca door Nero tot zelfmoord gedwongen.

Portret van Seneca.

Uit de omloop:

De meeste munten zijn aan het eind van hun leven omgesmolten tot nieuwe munten of tot sieraden. Een beperkt deel heeft het overleefd: het deel dat als muntschat in de grond is beland of per ongeluk is verloren en ook in de grond is terecht gekomen.

Daarnaast bevatten scheepswrakken soms ook interessante munten.

Nadeel is wel dat die munten door de inwerking van de zuren en zouten in de grond of in het water aangetast konden worden. Vooral koperen munten (of van koperlegeringen zoals messing en brons) zijn hier gevoelig voor.

Soms geeft deze chemisch gevormde laag, die patina genoemd wordt, de munt een aantrekkelijk uiterlijk, zoals hier, maar het risico is dat dit chemische proces niet stopt en dat daarmee de hele munt, dus ook vanbinnen, aangetast kan worden. Harrie heeft terecht gedacht dat dit zijn tijd wel zou uitduren. Dus ook deze munt is goedkoop aangeschaft.

Opening eerste expositie

Op 13 december 2025 is de eerste expositie van een deel van de Collectie Van Gils in het bijzijn van leden van de familie Van Gils geopend. De bijbehorende catalogus is als pdf op onze website in te zien. Klik op de cirkel **Vondsten Collectie**, ga dan naar **Te zien in ons museum** en klik bij het 4^e bolletje op **Catalogus**.

Links: messing dupondius op naam van keizer Hadrianus, geslagen te Rome in 127, diameter 28 mm.

Metaal, de nieuwe wisselexpositie: nieuwe inzichten in oude vondsten, door Roos Wijnen-Jackson

Inleiding

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van de nieuwe expositie in onze wisselvitriene. De sporen van metaalproductie in Halder zijn beperkt tot enkele vondsten waarvan de vondstomstandigheden enigszins onduidelijk zijn, aangevuld met vondsten uit sporen. In 1962 noemt Bogaers in de mededelingen van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) de vondst van een fragment van een smeltkroes vlakbij het terrein van waar ook de muntschat in de Essche Stroom is gevonden.² Deze smeltkroesfragmenten werden aangetroffen op een terrein op landgoed Bleijendijk waar grond afgegraven en opgebracht is door ruilverkaveling en baggerwerkzaamheden in de Essche Stroom. Behalve de smeltkroes bleken er meerdere vondsten uit de Romeinse tijd tot 19^e eeuw in de grond aanwezig te zijn. Onder de vondsten waren ook vele ijzerslakken. Aan de hand van deze vondst en de in de bodem aangetroffen houtskoolplekken en slakken, noemt Bogaers het al een mogelijke metaalproductieplaats.³ De foto's zijn van het Hunnebedcentrum te Borger⁴ en van de opstelling in de wisselvitriene.

² Berichten van de ROB, Archeologisch nieuws, mededelingen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig bodemonderzoek, december 1962.

³ Idem, november 1962.

⁴ Website: hunnebedcentrum.eu

Recente inzichten

Fragmenten van smeltekroezen uit Halder.

Toen zijn de smeltekroezen gekoppeld aan de ijzerslakken. Maar recent blijken die smeltekroezen waarschijnlijk later te dateren rond ca. 1500-1800. De smeltekroezen lijken erg veel op het type dat gebruikt werd door koperbewerkers. De aanwezigheid van alleen koper in de smeltekroezen ondersteunt dit idee dat het smeltekroezen voor koper zijn.

Concrete aanwijzingen voor ijzerproductie in de Romeinse tijd op Halder zijn er wel. In diverse bodemsporen uit de Romeinse tijd zijn ijzerslakken gevonden. Deze ontstaan bij de productie van ijzer uit moerasijzererts. Tevens is er in het wegtracé een hoefijzervormig spoor gevonden met zeer veel houtskool. Nabij het spoor lag een grote hoeveelheid ijzerslak. Celestinus beschrijft deze vondst in zijn artikel over de vondsten op Halder.⁵ Deze sporen zijn slechts gedocumenteerd en niet verder opgegraven. Dit is jammer, want de vondsten spreken tot de verbeelding: lag hier een ijzerproductieplaats?

De gedane vondsten geven voldoende aanwijzingen om te veronderstellen dat er in de Romeinse tijd ijzer geproduceerd werd op Halder. Dit is dan ook de conclusie in het artikel van Knippenberg over metaalproductie op Halder in de Romeinse

tijd,⁶ dat de basis werd voor deze tentoonstelling.

Hoe zag het ijzerproductieproces eruit?

In de bodem in Brabant bevindt zich ijzeroer. Dit zijn roestige brokken moerasijzererts.

Brokken ijzeroer en vooraan in het midden een zogenaamde klappersteen die ook ijzererts bevat.

Deze brokken zijn vooral te vinden in beken en beekdalen. De Dommel en de Essche stroom zijn beide rijk aan ijzeroer. Dit zorgt ervoor dat het water roodbruin kleurt. Vanaf de ijzertijd kwam men erachter dat uit die roestige brokken door verhitting en bewerking ijzer gewonnen kan worden. Voor het smelten van ijzer is een temperatuur van circa 1500 graden Celsius nodig. Deze temperatuur was in de Romeinse tijd niet haalbaar. Voor het verhitten van het ijzeroer konden twee typen ovens gebruikt worden, een kuiloven of een aftapoven. Een kuiloven was een met houtskool gevulde kuil waar de ijzeroerbrokken in verhit werden. Een aftap oven is geavanceerder en heeft een afvoerkanaal voor de slak. Hierdoor blijft het verrijkte ijzer, de "wolf", in de oven achter. Door de "wolf" steeds opnieuw te verhitten met houtskool en te hameren, wordt het ijzer gezuiverd en bruikbaar.⁷

⁵ Vencken, Br. C. (1983) Een nederzetting uit de Romeinse tijd te Halder, *Boschboom Bladeren* 29.

⁶ Knippenberg, W.H.T. (1965), Een ijzergieterij en een pottenbakkerij op Halder te St. Michielsgestel in de Romeinse tijd?, *Brabants Heem* 17, 93-95

⁷ Duijvenvoorde, R. van (2006), Vroeghistorische ijzerproductie in Nederland, *Gea* 39 - Issue 3, 86- 93.

Aftapoven van het Hunnebedcentrum te Borger

Wolf uit de oven te Borger, grootste lengte 4 cm.

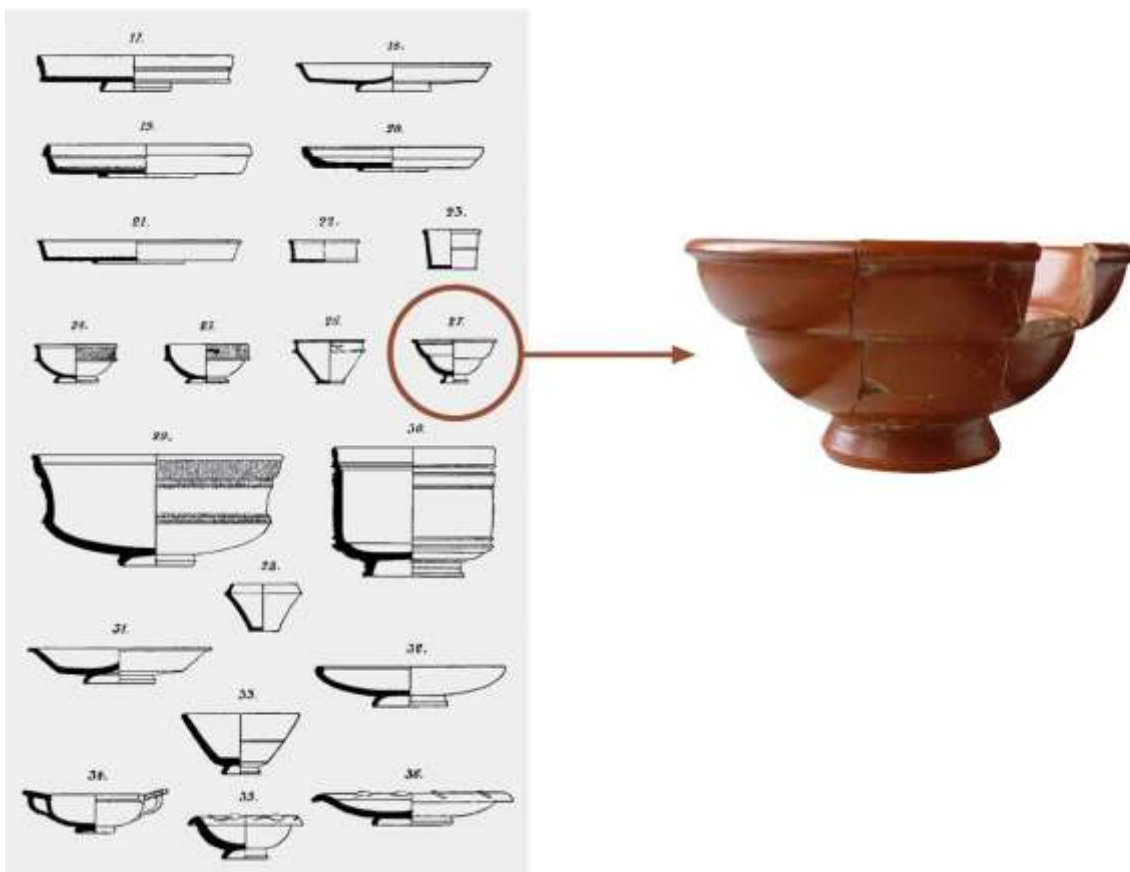

Spijkers uit de Romeinse tijd, gevonden te Halder en daarachter ijzeren constructiemateriaal van waterput 1 (MiH1), mogelijk vervaardigd in Halder.

Verder met Terra Sigillata, door Roos Wijnen-Jackson

Inleiding

In het bulletin van najaar 2020 verscheen het eerste artikel van Roos over het Terra Sigillata aardewerk. Dit nieuwe artikel is de uitwerking van haar lezing/deskundigheidsbevordering over terra sigillata van het afgelopen jaar en het is geschreven op verzoek van de toenmalige deelnemers. De redactie denkt dat het ook voor een breder publiek aantrekkelijk is omdat Roos nieuwe inzichten toevoegt en ook omdat, zoals zij dat zelf verwoordt: “terra sigillata is een van de meest vertegenwoordigde materiaalsoorten in ons museum”.

Blad uit de typologie van Dragendorff, met rechts een kom van het type Dragendorff 27.

Terra Sigillata

Terra Sigillata is het roodbruin of oranjerood glanzende aardewerk dat veelvuldig in de vitrines van ons museum te vinden is. Er komen zowel strakke, gladde, als rijk gedecoreerde exemplaren voor in onze collectie.

Bijzonder aan terra sigillata is dat het een product is met een zeer hoge kwaliteit, dat er soms nog als nieuw uitziet. Het aardewerk

is hard gebakken. Dat wil zeggen, harder dan het aardewerk dat in onze streken in de Romeinse tijd geproduceerd werd. Door de harde glanslaag (geen glazuur maar een kleipap) is het aardewerk waterdicht en goed schoon te maken. De meeste terra sigillata vormen werden gebruikt om voedsel in te serveren. Een uitzondering zijn de wrijfschalen, die werden ook gebruikt om voedsel in te bereiden.

Het is luxe tafelaardewerk uit de Romeinse tijd.

Ook het leger gebruikte terra sigillata. Kommen, borden en bekers werden gemerkt omdat ze persoonlijk eigendom waren. Deze merktekens noemen we “graffito”.

Scherf met ingekrast de naam Genialis.

Op deze manier droeg het leger ook bij aan de bekendheid en de verspreiding van het product, waardoor de vraag ernaar door het hele Romeinse rijk toenam.

Door de toenemende vraag ontstonden er steeds grotere productiecentra. De eerste centra lagen nog in Italië en zuid Europa. Maar vanaf de tweede eeuw vindt er ook productie in Midden- en Noord-Gallië plaats.

Meer aandacht door nieuwe ontdekkingen

Eind 19^e, begin 20^e eeuw vinden er grote opgravingen en ontdekkingen plaats van Romeinse steden en legerkampen.

Voorbeelden zijn Pompeï, Herculaneum en diverse Romeinse legerkampen in Duitsland en Nederland. Door deze ontdekkingen komt er meer aandacht voor archeologie. In deze tijd krijgt het rode aardewerk dat gevonden wordt zijn naam: terra sigillata, gestempelde aarde. Mogelijk kwam de naam van pillen, gemaakt van rode klei, die gestempeld waren om de echtheid te waarborgen.

Daarnaast dragen veel terra sigillata vormen een stempel van de maker. Het is dus ook letterlijk, gestempeld aardewerk.

Kenmerkend voor terra sigillata is de lange onderzoeksgeschiedenis. Het aardewerk

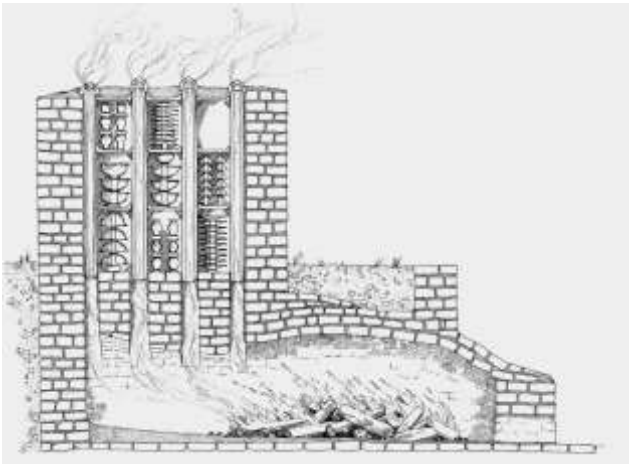
werd al vroeg onderzocht. Het aantrekkelijke uiterlijk zal daar zeker aan bijgedragen hebben. Dit onderzoek bestond voornamelijk uit het maken van typologieën, reeksen van vormen die elkaar in de tijd opvolgen. Op deze manier kan het aardewerk een relatieve datering opleveren. Een voorbeeld van zo'n typologie is gemaakt door Dragendorff in 1896 (zie de afbeelding op p. 9). Andere typologieën zijn opgesteld door Oswald en Price, Knorr en Ritterling.

Hoe wordt het gemaakt?

Terra sigillata is gedraaid aardewerk. Dat wil zeggen dat de vormen zijn gemaakt op een draaischijf, op een pottenbakkerswiel. De rode kleur ontstaat door het gebruik van ijzerhoudende klei. Als het aardewerk droog is wordt het nog in een kleipap gedompeld met zeer fijne kleideeltjes. Deze kleipap vormt in de oven een waterdichte glanslaag op het aardewerk. De baktemperatuur van terra sigillata ligt rond de 1000 graden Celsius. Met de lokale aardewerk ovens (zoals in Halder) zijn dergelijke temperaturen niet haalbaar.

Opvallend aan deze reconstructie van een oven uit Wenen, zijn de schoorstenen waar de hete lucht doorstroomt. De oven die in Halder gevonden is heeft dit systeem niet. Bij dit type oven trekt hitte, vuur en rook direct langs het aardewerk. Bij de terra sigillata ovens wordt dus een indirecte hitte gebruikt.

De ovens bevatten enorme aantallen aardewerk die tegelijk gebakken worden. Meestal ook van meerdere pottenbakkers. Ze staan in productiecentra die op grote, industriële schaal produceren. Dit is ook nodig want het aardewerk was veel gevraagd in het hele Romeinse rijk.

Reconstructie van een oven uit Wenen.

Productieplaatsen van terra sigillata.

Waar komt de Terra sigillata in Halder vandaan?

Er zijn in Nederland vier grote productiegroepen te onderscheiden, Italische sigillata, Zuid-Gallische sigillata, Midden-Gallische sigillata en Oost-Gallische sigillata. In Halder vinden we vooral Zuid- en, Midden- en Oost-Gallische Terra Sigillata. Italische sigillata/Arretina werd vooral geproduceerd in Italiaans gebied (Puzzioli,

Arezzo en Povlakte) en Zuid-Gallië (Lyon). Dit materiaal is zeer zeldzaam in Nederland. Het komt wel voor in Nijmegen.

Zuid-Gallische terra sigillata komt regelmatig voor in Zuid-Nederland. Het bekendste productiecentrum is La Graufesenque bij de huidige stad Millau.

Vanaf begin 2^e eeuw komt de Midden- en Oost-Gallische sigillata productie op, bekende productiecentra zijn: Lezoux, Martres de Veyre, Boucheporn, Madeleine, Trier en de Argonnen (Noordoost Frankrijk).

Wat werd er van Terra Sigillata gemaakt?

Terra sigillata werd vooral gebruikt om eten te serveren. We vinden dan ook vooral borden, schalen en kannen serveerschalen. Daarnaast werden er ook andere gebruiksvoorwerpen van terra sigillata gemaakt zoals olielampjes, wierrookschaaltjes en inktpotjes. Er zijn ook wrijfschalen van terra sigillata, deze werden wel gebruikt om eten in te bereiden. Ze hebben vaak een uitgiertuitje in de vorm van een leeuwenkop.

Vergelijkbare kommen in zilver en terra sigillata.

De vormen van de Terra sigillata-producten zijn vaak geïnspireerd door gelijkaardig vaatwerk in metaal, glas of steen.

Vergelijkbare kommen in glas en terra sigillata.

Vergelijkbare kannen in glas, terra sigillata en metaal.

Stempels

Terra Sigillata bevat vaak stempels van de pottenbakker die een bepaalde vorm of decoratie maakte. De stempel is meestal een naam maar kan ook een abstract teken zijn. Deze stempels zijn vaak te herleiden naar productiecentra. Uit La Graufesenque zijn bijvoorbeeld zo'n 600 stempels bekend. Ook decoraties of voorstellingen kunnen soms aan bepaalde pottenbakkers gekoppeld worden. Door onderzoek naar makers en productieplaatsen kunnen er dateringen aan het aardewerk gekoppeld worden.

Stempel van een tot nu toe onbekende pottenbakker LVETVS, gevonden in Halder.

Daarnaast kan er ook nog onderscheid in baksels gemaakt worden. Met het verplaatsen van de terra sigillata productie door het Romeinse rijk werden er ook andere kleisoorten gebruikt, die net een andere kleur of glans geven. Ook hierdoor kan aardewerk naar een productiecentrum of regio herleid worden, en ook dit draagt weer bij aan de datering.

Decoraties en voorstellingen op Terra Sigillata

De gedecoreerde terra sigillata bevat een uiteenlopende hoeveelheid voorstellingen en patronen. Veel van deze voorstellingen zijn modegevoelig. Vaak zijn voorstellingen aan bepaalde makers toe te schrijven. Deze makers zijn bekend dankzij de stempels op de sigillata.

Populaire voorstellingen verkochten goed, en werden dus ook gekopieerd door andere terra sigillata producenten.

De vergelijking van twee schalen in terra sigillata, zie p. 13. De scherf links komt uit Halder, de complete schaal rechts staat in het Rijksmuseum van Oudheden (RMO). Op de schalen is dezelfde afbeelding van Venus en de dwerg te zien. De omringende indeling is anders. Ook is de uitwerking op de schaal uit het RMO meer gedetailleerd. Waarschijnlijk is de schaal uit Halder een kopie van de schaal uit het RMO.

Terra Sigillata decoraties, Venus en de dwerg, links: scherf uit Halder, rechts: schaal uit het RMO te Leiden.

Decoraties kunnen worden aangebracht met vormschalen, rolstempels, inkervingen of barbotine. Ook worden er appliques gebruikt, dit zijn kleivormpjes die op het aardewerk aangebracht worden. Een voorbeeld hiervan zijn de leeuwenkopjes op de terra sigillata wrijfschalen.

Met vormschalen kunnen gedetailleerde vorstellingen van natuur, gladiatoren, goden, het dagelijks leven en erotiek aangebracht worden. In vitrine 3 en 4 in het museum zijn hier vele voorbeelden van te vinden.

Productie tot in de 5^e eeuw

De vraag naar terra sigillata overstijgt haast de houdbaarheid van het Romeinse rijk. De productie loopt in enkele centra door tot in de 5^e eeuw. Er is een opleving van de productie in het West Romeinse Rijk. Deze

productie is gericht op grote hoeveelheden en winst, waardoor de kwaliteit, het aantal vormen en de decoratie afneemt.

Kenmerkend voor deze terra sigillata zijn de radstempel decoraties.

Twee bekende soorten terra sigillata uit deze periode zijn de Argonnen sigillata en imitatie sigillata uit het Maasland. De Argonnen sigillata kenmerkt zich door een poederig, oranje, baksel dat lijkt op een bloempot. Deze productie vindt plaats tot in de 4^e of 5^e eeuw.

Argonnen sigillata

Imitatie sigillata

Ondanks de verminderde kwaliteit blijft terra sigillata populair. Het aardewerk wordt in de 4^e eeuw geëxporteerd naar Zuid-Brittannië, Frankrijk, Nederland, België, Zwitserland, Luxemburg Duitsland, Oostenrijk en Noord-Italië.

Uiteindelijk stoppen de aardewerkcentra met het verder ineenstorten van het Romeinse rijk.

Bord in het museum met de logo's van onze sponsors.

COLOFON

Secretariaat:
Haanwijk 5B
5271 VG Sint-Michielsgestel

Bankrekening Stichting
Oudheidkundig Museum,
een ANBI-stichting:

NL 29 RABO 0133 6609 74

Redactie en vormgeving: Bert van Beek.